

GYÁNI GÁBOR

A bűnözés Horthy-kori történetéhez

A bűnözés statisztikai mutatói

A bűnözés és az ún. deviancia körébe tartozó, az e kategóriákba sorolt magatartások gyakorisága és természete függ a folyton változó társadalmi normáktól. Az ebben az esetben oly gyakran használt statisztikák ilyenformán az éppen érvényes jogi és a közvélekedést kifejező társadalmi diskurzus indikátorai is egyúttal, s ezt tekintetbe véve használhatók csupán mint a „valóság” bizonyítékai. A bűn és a deviancia történetiségének a komolyan vétele kizárja, hogy a statisztikai információt az „objektíve” létező valóság hű tükrének fogjuk fel. S nem pusztán azért, mert számos bűneset marad felderítetlenül, hanem azért, mivel annak megítélése, hogy mi számít büntetőjogi értelemben vett üldözendő cselekedetnek és hol a helye a bűnök hierarchiájában, időről időre módosul. Ez a belátás áll a mögött a történetírói törekvés mögött, hogy a bűnözési statisztika számadatait ne vagy ne elsősorban a bűnözés ténybeli megismeréséhez, hanem a célból (is) igyekezzenek kiaknázni, hogy megtudják: milyen fogalmakban gondolkodtak a múltban a bűn jelenségéről.¹

Mindezek ellenére a témát zömmel egyedi példák felvillantásával megközeleltető rövid írásunk elején a bűnözési statisztika számadatait elsősorban referenciális minőségükben fogjuk idézni. Az ezt követő esettanulmányokra hárul annak érzékeltetése, hogy valamely „bűnöző” magatartás vagy cselekedet számára többnyire a kontextusok kölcsönöznek definitív értelmet.

A bűnesetek száma az első világháborút követően igencsak megemelkedett, mely változást a megelőző háborús élményekkel hozhatjuk közvetlen összefüggésbe. Az erőszak négy éven át megtapasztalt tombolása sokak számára a civil életben is elfogadottá tette az erőszakos cselekedeteket. A harmincas évek eleji gazdasági válság újabb tápot adott (ekkor már elsősorban) a gazdasági (a vagyoni) bűntettek elkövetésének. A húszas évek elején közel félszázezer, 1924-ben már nem egészen 84 ezer bűnesetet regisztráltak az országban. Az évtized

1 *Rob Sindall*: *Street Violence in the Nineteenth Century: Media Panic or Real Danger?* Leicester, 1990. 26. A szerző munkájában bemutatja, hogy miként vezet a morális pánik a 19. század derekán és második felében az angol büntetőjog szigorodásához, ami az utcai rablótámadások új, korábban ismeretlen értékelésével (és statisztikai számomtatásával) párosul.

második felében a szám évi hatvanezer körül állapodott meg. A harmincas években tovább emelkedett a bűnesetek gyakorisága, és elérte, sőt idővel túl is szárnyalta az évi 90 ezret. Két évtized leforgása során megkétszereződött tehát a bűnügyi statisztika által számon tartott bűnelkövetések száma.²

Vidéken ritkább, Budapesten aránylag gyakoribb a bűnelkövetés korabeli aránya. A rendőrség által regisztrált és vizsgált bűnesetek száma ugyanakkor sokszorososan felülmúlta a bíróságok által ekként minősített, vagyis a bizonyított és bírósági ítélettel lezárt ügyek számát: a húszas években évente két-háromszázezer embert jelentettek fel, viszont az esetek legföljebb ötödében-negyedében született elmarasztaló bírósági ítélet. A feljelentések jelentős hányada per sze a kis fajsúlyú bűnesetek kategóriájába esett (becsületsértés, rágalmazás vagy kihágás volt).

Másmilyen bűnesetek jellemezték a falvakat és a városokat, s megint más Budapestet. Falvakban a gyilkosság és a testi sértés a leggyakoribb bűntett – a bűnesetek ötödét ez alkotta: ennek az évi 6–8 ezer esetnek a zöme kocsmai verekedés, késelés volt. A fővárosban jóval ritkább az ilyenfajta bűnelkövetés. Nincs azonban különbség a falvak és a városok között a vagyon elleni bűntettek gyakoriságában – itt is, ott is minden harmadik bűneset ebbe a kategóriába sorolható. Elsősorban a fővárosra jellemzők a vagyon elleni súlyos és kirívó vétségek, melyek a szervezett bűnbandák ténykedésével is összefüggtek. A vagyon elleni bűnözés intellektuális formái, a csalás és a sikkasztás szintén jellegzetesen budapesti jelenségek voltak: 1929-ben a bűnesetek közel egyharmada (más években valamivel kisebb hányada) erre a bűnelkövetésre jutott (vidéken azonban még az egytizedet sem tette ki) és 1938-ban az összes csalás egyharmadát, az összes sikkasztás egyötödét a fővárosban követték el.

A bűnesetek elkövetőit illetően meg kell jegyezni, hogy többnyire a férfiak magatartását jellemezte a „bűnözés” (az elkövetők negyede-harmada volt csupán a nő) és a még nem házas, vagyis a fiatalabb évjáratú személyek a legvalószínűbb bűnelkövetők. A csalás és a sikkasztás, valamint az üzleti élethez közvetlenül kapcsolódó egyéb bűntettek viszont főként a középosztálybeliek „kiváltsága” ez időben; ily okból (is) feltűnően sok köztük az izraelita felekezetű bűnelkövető (akik azonban lopás, testi sértés vagy emberölés büntettségben jóval kevésbé „jelkeskedtek”). Kivált az uzsora, a csalás és a csalárd bukás büntettségben elmarasztalt személyek közt tűnik számottevőnek a zsidók számbeli túlsúlya, a sikkasztás vagy az okirat-hamisítás büntettségéből ugyanakkor a keresztény közhivatalnokok szintűgy tevélegesen kivették a részüket.

A Horthy-korban, a háború előtthöz képest – a számszerű gyarapodáson túl – szembetűnő volt a vagyon elleni bűntettek előretörése: a húszas években há-

2 Az itteni és a későbbi adatok forráshelye: *Dr. Pach Henrik*: A társadalmi ember élete. (A szociálhigiénia, a bűnözési, gazdasági és társadalmi statisztika vezérfonala). Bp. 1923. 138–152.; *Dr. Hacker Ervin*: A háború hatása a kriminalitásra. Pécs, 1925.; *Uő*: Büntető igazságszolgáltatásunk az utolsó években és kriminálpolitikai teendőink. Miskolc, 1941. (Miskolci Jogászélet Könyvtára. Új sorozat 56.) 9.

romszor annyi ilyen bűneset fordult elő, mint személy elleni büntett (a háború előtt arányuk megegyezett egymással). Jellemző továbbá, hogy a nők is egyre inkább bekapcsolódtak a bűnözésbe, valamint, hogy nőtt a hivatásszerű bűnözők száma, ami egy professzionális bűnözői csoport kialakulásának a következménye. Ez utóbbit a visszaesők növekvő számaránya is mutatja: százezer 12 éven feletti személyre 1926-ban 11 egyszer, kétszer vagy háromszor elítélt és 14 olyan valaki jutott, akit ennél is több alkalommal büntettek már előzőleg. 1938-ban viszont a már néhányszor büntetve voltak száma (a folyamatos emelkedés eredményeként) 185-re nőtt, a sokszor megbüntetettek száma pedig a 65-öt is elérte. Mind jobban virult a főként Budapestre koncentrálódó alvilági bűnözés; ez a szubkultúra az üzleti szempontokat favorizáló nagyvárosi bulvársajtó különösen hálás témáját adta ekkoriban. Ennek a bűnözői alvilágnak a számláját terhelte a tulajdon és a vagyon elleni büntettek tekintélyes, egyúttal folyton emelkedő száma, ugyanakkor a testi sértésként számon tartott bűnesetek (különösen az emberölések) tetemes százalékában is a gengszterek ténykedése nyilvánult meg.

Bűnözési gyakoriság tekintetében Magyarország az európai középmezőnyben foglalt helyet, hiszen Angliában és Franciaországban hozzánk képest arányaiban valamivel kevesebb bűntény fordult elő a két háború közt, Németországban és Olaszországban ellenben a magyarországinál jóval kiugróbb a korabeli bűnözési ráta.³

A következőkben egy-egy, az adott korban nagy port felvert bűnügy közelebbi bemutatása és elemzése révén igyekszem érzékeltetni a bűnözés fogalmának az alakulását, a konkrét eset kezelését, valamint szankcionálását.

Tiszazugi méregkeverők

„Déli Tiszántúl keleti részének tanyavidékét arzénzónának szoktam hívni. Tiszazug tűnt ki először az arzén ‘korszerű’ felhasználása terén. De Kőröszug nem sokára követte és felül is múlta.”⁴ A tiszazugi ügy annak eredményeként robbant be az ország köztudatába 1929 nyarán, hogy néhány hónappal korábban egy, a szolnoki ügyészséghez írt névtelen levél szerzője egyeseket azzal vádolt meg: légyapapírból kiáztatott arzénnel megmérgezték a hozzátartozóikat. A mérget egy falusi bábaasszony készítette el és forgalmazta igen széles körben. Az ezt követően megindult vizsgálat során, amely az e vidéken feltehetően korábban is sorozatban elkövetett arzénes gyilkosságok bizonyos hányadára is kiterjedt, 162 ilyen módon meggyilkolt személy tetemének az exhumálását végezték el. Az exhumálásokat folytatását végül azonban leállították, mivel a mérgezési ügy kezdett nagy

3 *Pauline Callard*: Crime and Criminology in England. In: *Sociology of Crime*. Ed. Joseph S. Roucek. New York, 1961. 378.

4 *Féja Géza*: Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe. Bp. é. n. (Magyarország felfedezése) 114.

méreteket ölteni, ami a hatóságoknak kellemetlenséget okozott az országhatárainkon túl is. Ráadásul a gyanúba kevert elkövetők némelyike már a vizsgálati fázisban öngyilkos lett. Mivel Tiszazug legalább tizenegy helységében fordulhattak elő ilyen és hasonló esetek, az arzénos gyilkosságok száma feltehetően több százra volt, lett volna tehető.

Ezen nem teljesen új paraszti gyilkolási gyakorlatot (szokást) az 1880-as évektől terjedőben lévő légyapapír (légyölő papír), az arzén sókkal telített, az így kikészített papiros tette lehetővé.⁵ A 19. század végén már fény derült Hódmezővásárhelyen arra, hogy egyes családokban a légyapapír segítségével arzénos gyilkosságokra vetemedtek; e tettek egyik oka az egyéni haszonszerzés (a biztosítási csalás) volt. A Horthy-korban nemcsak Tiszazug egyes községeiben és mezővárosaiban, de Békés, Csongrád, sőt Zala megye egyes helységeiben is kippattantak arzénos gyilkossági ügyek. Ez jelzi, általánosabb körű népi-paraszti gyakorlatról van a jelen esetben szó, olyasmiről, amely élvezte a közösség jóváhagyását, aminek a létezéséről azonban az érintettek mindig mélyen hallgattak a külvilág előtt.

Az arzénos gyilkosságok áldozatai közt előkelő helyen szerepeltek csecsemők. Ezúttal nem az egyke érdekében alkalmazott eljárásról van vagy lehetett szó, hiszen az így meggyilkolt kisdetek olyan családokba születtek, ahol már több gyermek is volt. Sokkal inkább beszélhetünk ez esetben a tudatos születésszabályozás egy rendkívül durva módjáról.

Újabb jellegzetes célcsoportot alkottak a nyomorék gyerekek, továbbá a beteg és magatehetetlen, egyszersmind szüntelen ápolást igénylő felnőttek és kivált az idős emberek, illetve az első világháborúban megrokkant katona férfiak. Elvéve olyan eset is akadt, amit akár szerelmi gyilkosságnak is nevezhetünk, és jellemző volt végül, hogy föld öröklésének a fejében gondozásra elvállalt öregeket tettek el láb alól ilyenformán.

A falusi közösségek tudtával és hallgatólagos beleegyezésével a családon belül folyó arzénos gyilkosságok menete a következő volt: a légyapapírról kiáztatott mérget négy-hat alkalommal belekeverték a kiszemelt áldozat ételébe, aki ezt olykor még sejtette is (csecsemők esetében egyszer is elegendő volt az arzént a szervezetbe bejuttatni). Ennek ellenére egyetlen esetről sem tudunk, amikor az áldozatok a faluközösségen kívülieknek panaszkodtak volna a tevékenységgel kapcsolatban, akkor sem tették ezt, amikor pedig orvos járt náluk. Az tehát az ember benyomása, hogy ha az idős és beteg áldozatok tudtak is a dologról, elkerülhetetlennek tartották a sorsukat. A bűntettek elkövetői szinte mindig asszonyok voltak. „Ők tárgyaltak a bábával, ők adták be a mérget az áldozatoknak, csecsemőik esetében olykor nyilvánvalóan férjük tudta nélkül, a legtöbb egyéb esetben azonban egyértelműen a férj hallgatólagos tudtával. [...] Feltűnő [...], hogy feleség megölése a férj részéről nem fordul elő, a perekben férfiak csak ta-

5 A kérdést tárgyalva végig Gunst írására támaszkodtam, *Gunst Péter*: Tiszazug. Kísérlet a gyilkossági ügyek társadalomtörténeti elemzésére. Valóság 29(1986) 10. sz. 89–97.

núként, olykor passzív tettestársként fordulnak elő. Tudnak tehát a történekről, de aktív szerepük nincs benne.”⁶

Az arzenes gyilkosság olyan, a közösség tagjai által vitán felül érvényesnek elismert gyakori megoldás volt tehát egyes paraszti közösségekben, amely megfelelő indokul szolgál a borzalmas tett társadalmi motivációihoz. Az áldozatok szinte kivétel nélkül azok köréből kerültek ki, akik (már vagy még) nem hajtottak semmiféle hasznot a családnak, s akik eltartóik terhére voltak. Különösen a beteg és nyomorék gyerekek, valamint felnőttek esetében igaz a megállapítás. Ami az öregeket illeti: ott, ahol a földbirtok elaprózódásához vezető egyenlő örökösödés volt szokásban (márpedig ez szinte általános parasztságunk körében),⁷ valamint ahol a jussoltatás ráadásul még csak nem is az örökhagyó életére maradt (ez viszont kevésbé elterjedt szokás a korban),⁸ csábító lehetőségként adódott, hogy a már csak terhet jelentő, a tulajdont azonban továbbra is magáénak megtartó idős férfiakat az arzen segítségével iktassák ki a sorból.

Az arzenes gyilkosságok húszas évek végén ismertté vált megannyi esete egy már legalább a századfordulótól kultivált szokás, mondhatni paraszti hagyomány megnyilvánulása volt. Nem csoda tehát, ha az idők során kultikus vonásokat is magára öltött. Erre utalt az is, hogy a maradék mérget tartalmazó üveget nemegyszer a megölt személyek feje alá helyezték.

„Lédererné, mi van a kosárba?”

1925 januárjában brutális gyilkossági ügyre derült fény: Léderer Gusztáv, csendőr főhadnagy és felesége január 7-én budai (Tölgyfa utcai) lakásukon egyetlen pisztolylövessel megölték Kodelka Ferenc henteset; a hullát később feldarabolták (22 részre szabdalták), a testrészeket két kofferba gyömöszölték, és a férjnek a Weiss Manfréd-gyár területén lévő munkahelyére, a miskolci csendőrkerülethez tartozó csendőriskolába szállították, hogy alkalmas időben a Dunába vessék (erre végül sor is került). A meggyilkolt hentes levágott fejét már előbb a Dunába dobták a Margit hídról (az egyéb testrészektől eltérően ez utóbb sem került elő).

A gyilkosság óriási érdeklődést keltett, ami jelentős részben a bűntett különös brutalitásának, de legalább ilyen fokig az elkövetők szokatlan – középosztályi – kilétének is szólt. Valóságos Léderer-láz tört ki Budapesten és szerte az országban. Nagy számban érkeztek a rendőrséghez lakossági be- és feljelentések a házaspárral kapcsolatban, akik személyét és borzasztó tettét hónapokig ecsetelte a sajtó. A gyilkosság jó alkalmat adott a közmorál égető kérdéseinek nyil-

6 I. m. 94.

7 *Tárkány Szücs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981. (Társadalomtudományi Könyvtár) 707–779.

8 Vö. *Gyáni Gábor–Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp. 2004. 317–318.

vános megvitatására is, ennek során válaszra várt a kérdés: mi vajon az oka a bűnözés eszkalációjának. A Léderer házaspár igen hamar szimbólummá lett, mert kifejezésre juttatta, hogy hová vezet, ha valakiket „egy esetlen korszak szeszélye vagy szerencsétlensége vezéri polcra emelt, s akik nem fontolták meg cselekedeteik következményeit”.⁹

Ki volt valójában Léderer Gusztáv és nyomban elhíresült felesége, milyen életutat tudtak maguk mögött?¹⁰ A pozsonyi születésű Léderer, akinek az apja katonai szabó volt, négy gimnáziumi és négy kereskedelmi osztályos végzettség és érettségi vizsga birtokában eleinte magántisztviselőként dolgozott; miután viszont 1913-ban a K. u. K. hadseregben teljesítette tartalékos tisztii önkéntesi évét, majd 42 hónapot töltött a fronton, ahonnan (több sebesülés és súlyos betegség után) 1918 elején tért vissza a hátszországba, katonatisztté lépett elő. A tartalékos főhadnagy Léderer előbb Bécsbe ment, ahol az őszi forradalom idején a csehek ellen harcolt, 1919 tavaszán pedig az *Antibolsevista Comité* bécsi toborzóirodájában teljesített szolgálatot, s végül testvérével együtt a Szegeden megalakuló *Nemzeti Hadsereg*be lépett be, s így lett a Prónay Pál által szervezett és vezetett „vadászszázad” tagja. Különítményes tisztként 1920-ig (feleségestül) a Britannia szállóban lakott, majd innen költözött át a Tölgyfa utcában újonnan megvásárolt lakásába. Léderer mint különítményes gazdasági tisztii beosztást töltött be és midőn Prónay „rongyos gárdája” 1921 augusztusában kikiáltotta a Lajtabánságot, rögtön élt az alkalommal, hogy a kormány által feloszlott tisztii különítményt elhagyva csendőrtisztiiként folytassa tovább az életét. 1923-tól teljesített szolgálatot a csendőrségnél, az egyéves tisztii tanfolyam elvégzése után előbb Szentesen, majd Gyöngyösön (ott járásparancsnokként) végül Csepelen kötött ki.

Léderer osztrák származású felesége, Marie Schwartz, aki nagy szegénységben és meglehetősen zilált körülmények közt nőtt fel (az apja agresszív alkoholistai vasúti altisztii volt), és ráadásul kétes hírű életet élt később is, még mielőtt Léderer felesége lett 1918 nyarán. 20 éves korában Pozsonyba ment, ahol kávéházi kasszírónőként ismerkedett össze Lédererrel, ezután többször is visszatért Bécsbe, ahol felíróként tartotta el magát. Véglegesen 1918 januárjától fonódott össze Léderer és Mici életútja, aminek frigy lett a vége. Az alacsony sorból származó Lédererné Stein földbirtokos lányának adta ki magát és elhitette a környezetével, beleértve a férje szüleit is, hogy komoly örökség várományosa (Freiin Stein Mancika néven kötött Lédererrel házasságot!).

Lédererek a férj különítményes tisztii időszakában meglehetősen fényűző életet éltek; regensburgi Stein Mária vagyis Lédererné választékos úriasszony benyomását keltette szűkebb környezetében, miközben „a tisztii családok tiszte-

9 A lédererek. Budapest, jan. 13. Budapesti Hírlap 1925. jan. 14. 1.

10 A történet elbeszéléséhez vö. Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII 5. 571/1925. Ld. továbbá: *Györök Csaba*: Emberölés a Horthy-korszakban. A Léderer-ügy – egy hazug házaspár története. ELTE BTK Szakdolgozat, 2005.

letreméltó exkluzív társaságában” forgolódott. 1922-ben ismerkedtek össze Kodelka Ferencsel és feleségével, az utóbbi – Lédererné rábeszélésére – nem sokkal utóbb el is vált a férjétől. A nagy lábon élő Léderer házaspár, miután a jól jövedelmező gazdasági tisztai állás megszűnt, komoly adósságokat halmozott föl. Kapóra jött tehát az emelkedés vágyától fűtött nagybani húsvágóval való megismerkedésük. Kodelka, Lédereren keresztül, nagyobb megrendeléshez kívánt és remélt jutni az immár a Nádor laktanyában fészkelő Prónay különítménytől, amiért akár áldozatot is hajlandó lett volna hozni. Így és ezért bírhatta rá őt Léderer, hogy hajtson fel számára egy nagyobb összeget (60 millió, inflációs koronát). Lédererné ugyanakkor szexuális viszonyt kezdett a hentessel, legalábbis ennek a látszatát keltette férje előtt, hogy megtartva az eddigi jólétet, szükség esetén Kodelka oldalán folytassa tovább életét, cserbenhagyva az immár lecsúszó csendőr főhadnagyot. Végül azonban a gyilkosságot, pontosabban a felbujtó és a bűnsegédi szerepet választotta, amivel viszont férje és a maga biztos bukását készítette elő.

Léderer Gusztáv hadbírói perére 1925 májusában került sor, ahol a csalás, orgyilkosság, valamint lopás büntetőjogi elmarasztalt vádlottat kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet 1926 novemberében, a Margit körúti fegyház udvarán végre is hajtották Léderer Gusztávon. Lédererné ügyében a budapesti királyi büntetőtörvényszék járt el: az 1925 júliusában megszületett elsőfokú ítélet felbujtóként ítélte őt halálra. A későbbi fellebbviteli tárgyalásokon mérsékeltek Lédererné büntetését, hogy végül a Királyi Kúria 1926 októberében életfogytiglani fegyházzal sújtsa a társtetteség (valamint lopás és csalás) bűnében elmarasztalt nőt. Lédererné Márianosztrán raboskodott, és 1945 után szabadult csupán, majd pedig valamikor az 1970-es években halt meg azt követően, hogy sokáig szegényházakban tengette az életét.

Pénzhamisítók, panamázók

Amikor 1925. december 14-én Jankovich Arisztid, nyugalmazott m. kir. ezredes Amszterdamban lebukott, mivel két hamis ezerfrankos bankjegyet próbált felváltatni egy bankban, nyomban kirobbant a nagy politikai viharokat kiváltó – bizonyos mérvű állami részvételt is sejtető – frankhamisítási botrány. Az ügy politikai jelentőségét az adta, hogy hamar belekeveredett Teleki Pál, volt miniszterelnök, sőt idővel arról is szólt a fáma, hogy maga Bethlen István, az ország hatalmon lévő miniszterelnöke is tudott az ügyletről.¹¹

Nemzeti valuták hamisítása nem volt teljesen ismeretlen politikai fegyver ez idő tájt Európában. A németek a háború idején próbálkoztak a frank hamisításával, a franciák pedig később hamis német márkát nyomtak. A magyar frankhamisításnak is voltak német száalai, hiszen a hamisításhoz felhasznált klisék, sőt a

11 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp. 1991. 169–171.

papír is, Németországból érkeztek Magyarországra. A titkos pénzhamisító üzemet a pénzügyminisztérium felügyelete alá tartozó *Allami Térképészeti Intézet*ben rendezték be, ahol 1924 első felében az üzem elkezdett működni. 1925 őszeig 30–35 ezer hamis ezerfrankost nyomtattak, az utólagos vizsgálatok szerint azonban ebből legfőljebb 4400 volt jó minőségűnek mondható, a zöm kifejezetten gyenge utánzatnak bizonyult.

A „hazafias tetteként” beállított pénzhamisítás egyik célja az (lett) volna, hogy az így befolyt pénzt a revíziós politika finanszírozására fordítják. Burkoltan arra is gondoltak a hamisítók, hogy ezzel megrendítik Franciaország gazdasági helyzetét – ami persze nem volt több naiv illúziónál.

A hamisítást olyan szélsőjobboldali politikusok kezdeményezték, akik a hatalom jóindulatú támogatását élvezték. Windischgrätz Lajos herceg, a hamisítás kezdeményezője és az akció fő mozgatója korábban miniszter volt, ebben az időben pedig a legitimisták egyik vezetőjének számított. Az ügy másik kulcsszereplője az a Nádosy Imre, hivatalban lévő főkapitány, aki nemcsak mindent tudott a történekről, de ráadásul hamis papírokkal is fedezte az akció egyes (külföldön ténykedő) résztvevőit.

A nyomozás kezdeti szakaszában a kormány megpróbált szinte mindent el-tussolni, a kedvezőtlen külföldi visszhang hatására azonban mégiscsak tennie kellett valamit. Így került sor 1926 első hónapjaiban a frankhamisítási per megrendezésére, melynek egyik-másik fordulata (Bethlen néminemű érintettségének a kiderülése) heves belpolitikai vitákhoz, instabilitáshoz vezetett. A kormány által szűk korlátok közé szorítani kívánt per során kedvezőtlen fény vetült Teleki Pálra is, akinek az ügyben játszott „központi szerepe elég valószínű”.¹² Nemcsak azért, mert a hamisítók egy részét – még aktív miniszterelnökként – ő helyezte el a hivatalukba, hanem azért is, mert a „jellemétől nem volt idegen a szokatlan, hazardőr politikálás”.¹³ A per úgy zárult végül, hogy vezető politikusokat nem marasztalt el a bíróság, az irántuk lojális vádlottak pedig (jutalmul) igen enyhe büntetéssel úszták meg az ügyet: az elsőrendű vádlott Windischgrätz herceg négyévi fegyházbüntetést kapott, ám a büntetés nagy részét a Park Szanatóriumban, valamint különféle szállodákban töltötte le.

A hírlapokban ecsetelt panamák szintén gyakori velejárói voltak a kornak. Nem véletlen, hogy 1932-ben megjelent regénye (a *Rokonok*) témájául Móricz Zsigmond is a panama problémáját választotta. Az intézményes, valamint az informális hatalommal vagy befolyással való ilyesfajta visszaélés ugyanakkor nem feltétlenül minősült hivatalosan is büntettnek. Éppen így volt a húszas évek számos fővárosi panamája esetében is.

Az 1918 előtt tartós liberális városvezetést 1920-tól jobboldali irányítás váltotta fel a fővárosban. A *Keresztény Községi Párt*, vagyis a Wolff-párt tovább folytatta Bárczy század elején megkezdett községezési politikáját, a városi szolgál-

¹² Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Bp. 2005. 276.

¹³ I. m. 276–277.

tatások és infrastruktúra városi kézbe vételét. Aminek az egyik funkciója az új (többnyire vagyontalan és frissen felemelkedett) városi vezető elit önnön anyagi boldogulásának az elősegítése volt. Széles körű gyakorlat az összeférhetlenségi szabály önkényes felrúgása; ez történt akkor is, amikor a tanács és a törvényhatósági bizottság által felügyelt községi vállalatok élére keresztény párti város- és pártvezetőket neveztek ki. Így fordulhatott elő például, hogy: „Sipőcz polgármester ellenőrizte mint a fővárosi igazgatás legfőbb vezetője Sipőcz BSZKRT igazgatósági elnököt; Folkusházy mint alpolgármester megbízta Folkusházy BSZKRT helyettes vezérigazgatót, vagy Folkusházy vásárpénztári igazgatót bizonyos munka elvégzésével, majd hivatalból mint igazgatási főtisztviselő saját maga ellenőrizve saját magát, anyagi ellenértéket utalt ki saját magának, mint közüzemi funkcionáriusnak.”¹⁴ 1925 februárjában robbant ki az ún. „Beszkártbotrány”, melynek során arra derült fény, hogy a törvényhatósági bizottság keresztény párti tagjai közül sokan rendszeres apanázszt élveznek a községi kézben lévő közlekedési vállalattól; egyúttal kitudódott a vezérigazgatói titkos pénzalap ténye is. Egy liberális lap 1924-ben közölte a titkos alap kiutalásait, melyek szerint az utolsó fél évben 1,2 millió pengőt osztottak ki jutalmakra, tanulmányutakra, vagy fiktív munkák díjazására.

Vagy: hasonlóan nagy visszhangot keltett ez idő tájt a lisztpanama ügye. 1873 óta a Liszthivatal irányította az élelmiszerjegyek kibocsátását, az élelmiszerelosztást, valamint az ínségkonyhák ügyes-bajos dolgait. Napvilágra került, hogy a Liszthivatal vezetői, busás juttatások fejében, magánvállalkozóknak engedték át az ínségkonyhák működtetését, akik nyíltan profitszerzésre használták fel azt. A korábban említett, valamint a többi városházi panamát azonban kivétel nélkül mind eltussolták, így egyik ügyben sem indult vádeljárás és végül senkit sem büntettek meg közpénzek hűtlen kezelése miatt.¹⁵

Politikai „bűnözés”

Diktatórikus rendszerekben a politikai tevékenység liberális és kivált demokratikus körülmények közt megszokott módja is könnyen törvénybe ütközhet, megtevéremtve ezáltal a „politikai büntett” addig ismeretlen fogalmát. Pontosan ez történt a Horthy-korban is, midőn a szélsőséges politikai áramlatok a törvényes kereteken kívül rekedtek. Különösen jellemző e korban a szélsőbal (a kommunista) politikai viselkedés illetően stigmatizálása (kriminalizálása), utóbb azonban a szélsőjobb (a fasiszta) mozgalmak és politikai csoportok is erre a sorsra jutottak, idővel azokat is elérte a bírói joghatóság szankcionálási gyakorlata.

14 *Tarjányi Sándor*: A Keresztény Községi Párt egyeduralma a Városházán. In: Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk. Horváth Miklós. Bp. 1980. (Budapest története V.) 188.

15 A kérdést illetően alapvető: *Szekeres József*: A budapesti városatyák panamája. Bp. 1962.

A fehérterror elmúltával konszolidálódó rendszer elsőként a két forradalom „bűnöseit” kezdte üldözni a törvény szigorával. A politikai boszorkányüldözés méreteire jellemző, hogy a Gyűjtőfogházban 1919 szeptemberében már olyan sok volt a fogoly, akiket izgatás, politikai megbízotti poszt betöltése, „bolsevik üzelmek” folytatása címén vagy csak azért zártak be, mert vöröskatoná volt, hogy a Szerb utcai valamikori zálogházban ideiglenes jelleggel kiegészítő fogházat kellett berendezni (ami 1921 augusztusáig működött). A Gyűjtőfogházban 1918-at megelőzően évente három fogoly-törzskönyv telt be, 1919-ben viszont 28, 1920-ban 19 és 1921-ben tíz nyilvántartó telt be, amihez hozzá kell számítani a Szerb utcai 15 kötetet is.¹⁶

Elsőként (1921 márciusában, majd októberében) a királypuccsok kapcsán szembesült az új rend azzal a ténnyel, hogy nemcsak a mereven ellenzett forradalmi múlt, de a politikai jelen is politikai „büntett”-et idézhet elő. Némileg még a tisztázatlan közjogi helyzet is a dunántúli legitimisták által pártfogolt Habsburg-uralkodó hatalmi törekvéseit segítette elő. A királypuccsok szervezőinek 1921-ben indult perében, ahol a vádlottak közt négy nemzetgyűlési képviselő és egy korábbi miniszter is akadt, lázadás szítása volt a vád. A vádirat érvelése szerint ugyanis: „az 1920. évi I. tc. értelmében a királyi hatalom gyakorlása az 1918. évi november hó 18-án megszűnt s e tc. 2. §-a értelmében a magyar állami szuverenitás törvényes képviselője a nemzetgyűlés lett ‘amely alkotmányunk értelmében az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni’.

Ennek megfelelően a törvény 12. §-a szerint addig, amíg a nemzetgyűlés az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi s ennek megfelelően az államfői tisztét tényleg átveszi, az államfői teendők ideiglenes ellátására a nemzetgyűlés kormányzót választott, akit a törvény korlátjai között a királyi hatalomba foglalt alkotmányos jogok gyakorlása illet meg.

Minthogy pedig a 13. §. 6-ik bekezdése szerint a kormányzó a végrehajtó hatalmat a minisztérium által gyakorolja, a minisztérium kinevezése pedig [...] a királyi hatalomban foglalt alkotmányos jogokat gyakorló kormányzót illeti [...], a végrehajtó hatalom gyakorlására hivatott törvényes szerv egyedül ez a kormány volt.” A királypuccs ilyenformán „a kormánynak hivatása szabad gyakorlásában erőszakkal és veszélyes fenyegetéssel való akadályozása volt” s ezért „lázas büntettségben vált bűnössé [mindenki, aki részt vett benne]”.¹⁷

Nem éppen az idézett jogi formula lépett hatályba akkor, midőn baloldaltól érte „veszélyes fenyegetés” az ellenforradalmi rendszert. Hiszen a „társadalom és államrend hatályosabb védelme” címén 1921-ben, a fehérterrort is felszámoló törvényes konszolidáció jegyében elfogadott törvény alapján folyt az eljárás a baloldaliak ellen indított megannyi perben. Ez történt a távol levő (emigrációban élő) Garami Ernő és társai ellen 1923-ban lefolytatott peres eljárás során is. A forradalomban vezető szerepet betöltő szociáldemokrata és liberális politiku-

¹⁶ Dobrotka Katalin közlése, melyért ezúton is köszönetet mondok.

¹⁷ BFL VII 18 a. 121 242/1921.

sokat (Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Binder Béla, Szende Pál, Buchinger Manó, Hock János, Hatvany-Deutsch Lajos) ezúttal publicisztikai ténykedésük miatt citálták (volna) a bíróság elé. Az ellenforradalmi rendszerrel kapcsolatos nyilvános (újságcikkekben olvasható) kritikájuk ugyanis „mindenben kimeríti az 1921: III. tc. 7. §-ának 1. bekezdésébe ütköző, e §. 2. bekezdésének 1. tétele szerint büntetendő, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló büntettnék összes tényálladási elemeit” – szolt a vádirat megfogalmazása.¹⁸

A kommunista pártot és mozgalmat a gyakorlatban törvényen kívül helyező 1921-es rendelkezést a szélsőbaloldali mozgalmak likvidálására hozták létre és arra is használták éveken át. Ezt tették 1925-ben is a Rákosi Mátyás és 52 társa ellen folyó politikai perben, midőn a bíróság – a vád alá helyezett szervezkedést minősítve – az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló büntetést állapított meg. Ez teljesen egybevágott az 1921-es törvény szellemével és betűjével, amit úgy értelmeztek, hogy: „Nem esik büntetés alá, ha valaki magát kommunista érzelműnek vallja, – de ha ezzel úgy tüntet, hogy az izgatás számba [megy], illetve ha ezzel kapcsolatban a kommunista állam és társadalom létesítését követeli, erre izgat, vagy mást felhív, a törvény 5. §-ában meghatározott vétséget követ el.”¹⁹ A háború idején ilyen vagy hasonló perekben halálos ítélet is született (Schönherz Zoltán).

Jóllehet a Horthy-rendszer fő ellensége mindenkor a baloldal volt, a harmincas évek derekától a fasiszta szélsőjobb mozgalmi jelentették számára a közvetlenebb és talán a nagyobb veszélyt is. Következetelenül és vonakodva ugyan, de ellenük is kész volt használni a hatalom a jog adta lehetőségeket. A valamikori vezérkari tiszt, Szálasi Ferenc egyre agresszívebb mozgalmi és pártja testesítette meg ez idő tájt a politikai bűnözés fogalmát. Érdekes, hogy a Szálasi ellen 1937–1938 folyamán két alkalommal is megindított büntetőpereket, melyek eredményeként a nyilas politikust 1940-ben végül nagyjából háromévi fegyházbüntetésre ítélték (amiből közel egy évet utóbb elengedtek), szintén az 1921. évi III. törvény alapján folytatták le. Szálasi tehát éppúgy a törvény 1. §-a 1. bekezdése, valamint a 2. §-a alapján marasztalták el felforgató politikai mozgalom kezdeményezésének a cselekményében, mint a kommunista Rákosi Mátyást bő egy évtizeddel korábban.²⁰ Az volt csupán a különbség, hogy egyik esetben a 2. §. 3. pontja (ami büntettként minősítette az esetet), a másik esetben annak 4. pontja (ami viszont vétségként szolt róla) szerint ítélték meg az ominózus cselekményt. Szálasi a súlyosabb, Rákosi az enyhébb minősítést alkalmazták, ami viszont közvetlenül nem jutott kifejezésre a büntetési tételek kiszabásánál (Rákosit ugyanis nyolc évnél hosszabb fegyházbüntetésre ítélte az első fokon eljáró kir. törvényszék).

*

18 BFL VII 18 a. 62 037/1923.

19 BFL VII 18 a. politikai perek, 1919–1935.

20 Vö. *Sipos Péter*: Egy politikai eszmerendszer kialakulása. In: Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Sajtó alá rend., szerk. Csiffáry Tamás. Bp. 1997. 9–46.

Statisztikai adatsorok és egyedi példák összevetése bizonyítja, hogy a bűnözési „szokások” és korabeli megítélésük számára a kontextus teremt valós fogalmi kereteket. A „népi”, a középosztályi, vagy a politikai bűnözés fogalmainak korabeli értelme szoros összefüggést mutat a paraszti világban bekövetkezett társadalmi folyamatokkal, a középosztályi válság elmélyülésével, valamint a politikai diktatúra fejleményével. Ez is arra indít, hogy ne adjunk feltétlenül hitelt valamely önmagában szemlélt (bűnözési) statisztikának, ha a múltbeli magatartásformák okairól, funkciójáról, és kivált a nekik kölcsönzött jelentésről és jelentőségről történészként igyekszünk számot adni.

GÁBOR GYÁNI CRIME UNDER HORTHY

The term crime covers a whole range of phenomena which, historically, have been subject to constant change. For this reason, caution should be exercised when analysing official crime statistics, because they are indicative not merely of crimes that have taken place but also of attitudes towards crime during the era under examination.

This paper focuses, however, on the conclusions to be drawn from the statistics about the real state of affairs. The statistics show a sharp rise in the number of crimes following the First World War. In addition, a distinction can be drawn, in terms of the frequency and nature of crimes, between provincial areas and Budapest. Among the mostly male criminals, there was an increase in the percentage of re-offenders and in the number of serious crimes committed by individuals with multiple convictions.

Several case-studies are used to examine typical criminal behaviour: first, the poison-makers of Tiszazug, illuminating internal social tensions (problems of inheritance) in rural society; second, a brutal murder committed by a police lieutenant and his wife, signalling the social problems of the middle class; third, the Franc forgery case and the urban rackets, highlighting collusion between political figures and the criminal underworld. Finally, a sketch is made of the legal framework surrounding “political crime”, used against the political extreme left (communists) and extreme right (Arrow Cross movement), and showing how, under dictatorial circumstances, political “deviance” was incorporated into the notion of crime.